

ENKELE VOORLOPIGE GEDACHTEN OVER HET ONDERWERP VAN DE SCHILDERKUNST

Robert Zwijnenberg, Groningen, Maastricht

‘Wat wij ook denken, het verplicht de realiteit tot niets’ (Cornelis Verhoeven, *Weerloos Denken*, Baarn 1982, p. 14).

‘Pourquoi il y a plus tôt quelque chose que rien?’ (*Principe de la nature et de la grâce* (1714), paragraaf 7, p. 45) vroeg de filosoof Leibniz zich af. Leibniz’wanhopige ‘pourquoi’ lijkt terecht. Het feit dat er dingen zijn - en niet niets - wekt verbazing; het tart ons verstand.

Volgens Aristoteles moeten in een wetenschap vragen over het ‘waarom en hoe’, de watheid van de dingen, worden beantwoord. Een wetenschap is echter alleen mogelijk als al is vastgesteld dat de dingen waarover een wetenschap gaat ook

bestaan; zonder een positief antwoord op deze vraag is zij niet mogelijk. De vraag naar en de vaststelling van de dat-heid van de dingen, dát ze er zijn, gaat volgens Aristoteles vooraf aan het bedrijven van een wetenschap en behoort niet tot die wetenschap zelf. Het wetenschappelijk denken komt pas op gang voorbij het 'dat' er dingen zijn. Het 'dat' is iets dat buiten ons denken ligt, waarop het denken geen greep heeft, hoe hard het ook probeert om met het bepalen van het 'waarom en hoe' van de dingen dit voor het denken beschamende feit te maskeren.

Leibniz's vraag is daarom een opstandige vraag. Hij wenst zich niet neer te leggen bij de onbegrijpelijke maar onvermijdelijke aanwezigheid van de dingen. Echter, elk antwoord op de vraag zal een constructie van ons verstand zijn, reeds gebaseerd op de constatering dat er dingen zijn, en moet daarom met een zekere scepsis worden bekeken. In het licht van een dergelijke constatering kunnen we ons zelfs afvragen of Leibniz's vraag niet impertinent is, de uiting van een koloniserend denken dat hoe dan ook alles in greep wil krijgen, een denken waarvoor het ongrijpbare 'dat' een steen des aanstoets is.

Het 'dat' van de dingen is zeer letterlijk een steen des aanstoets. De constatering van het 'dat' is een puur lichamenlijk-zintuiglijke gebeurtenis. We stoten tegen de dingen: je struikelt over een steen, een geluid komt onontkoombaar in je oren, geuren dringen zich onafwendbaar aan je op, door een zure appel moet je heen bijten en kleuren vullen overweldigend je ogen. Het 'dat' ligt buiten ons denken, nochtans geeft het stof tot veel denken. We kunnen met Leibniz vertwijfeld proberen zijn *pourquoi* te beantwoorden, maar we kunnen onze sprakeloosheid tegenover het dat van de dingen ook koesteren. Dat wil zeggen dat we een houding innemen van resignatie en verwondering. We accepteren in opperste verwondering 'dat' er dingen zijn.

Omdat de ervaring van de dat-heid van de dingen zonder *aisthèsis*, zonder zintuiglijkheid, niet mogelijk is, is deze houding van resignatie en verwondering een esthetische houding.

In mijn meest vermetele en dus meditatieve momenten denk ik wel eens dat het onderscheid tussen wetenschap en kunst precies ligt in het aristotelische

onderscheid tussen het dat en het waarom van de dingen. Het onderwerp van de schilderkunst is de dat-heid van de dingen, het pure en wonderbaarlijke feit - het mysterie - dat er dingen zijn; het hoe en waarom van de dingen is voor de filosofie en de wetenschap.

De aanwezigheid of de dat-heid van de dingen is in eerste instantie een zaak van de zintuigen, van onze zintuiglijkheid. Met onze zintuigen ervaren we op heel directe en onontkoombare wijze dat er een wereld buiten ons. Tegelijkertijd moeten we constateren dat de zintuiglijke ervaring zich nooit restloos in woorden laat vangen. Er blijven in de zintuiglijke ervaring altijd puntige resten achter die een gat veroorzaken in het fijne discursieve net dat we over onze ervaringen spannen om er greep op te krijgen. Denk bijvoorbeeld aan onze waarneming van kleuren.

Kleur kunnen we maar met één zintuig waarnemen, het gezicht. We kunnen kleur niet voelen, niet ruiken, niet horen en niet proeven. We kunnen een kleur ook niet denken. Dat laatste blijkt uit het gegeven dat kleuren onaantastbaar zijn voor woorden. De taal is onmachtig tegenover kleur. Het is niet mogelijk om in woorden een individuele kleur uitputtend te beschrijven, we kunnen hoogstens een kleur classificeren. Bijvoorbeeld, deze specifieke kleurvariëteit behoort tot de kleur-categorie blauw. Er zijn echter ontelbare variëteiten blauw, die we visueel kunnen herkennen, maar die we niet en nooit uitputtend in woorden kunnen beschrijven. We kunnen aan een ander niet in woorden uitleggen hoe een bepaalde kleur er uitziet. We kunnen een kleur wel natuurkundig beschrijven als golven energie die met een bepaalde frequentie worden teruggekaatst van een voorwerp en het trillingsgetal uitdrukken in een natuurkundig eenheid. Kleur is dan een geconstrueerd feit van het verstand, en daarmee een beheersbaar en communiceerbaar wetenschappelijk datum. We zien echter geen natuurkundige trillingen. We zien een kleur die zich ongevraagd aan ons opdringt en ons duidelijk maakt dat er dingen zijn die kleur zijn of hebben. Het maakt niet uit wat wij over kleuren denken, ze zijn onafhankelijk, zelfstandig en op niet te negeren wijze aanwezig.

Wat voor kleuren geldt, geldt ook voor de gewaarwordingen van de tast,

de reuk, de smaak, het gehoor. Waarbij moet worden opgemerkt dat de zintuiglijke ervaring van kleur zich alleen in een analyse laat isoleren. Onze zintuigen geven ons een ongedeelde ervaring van dingen buiten ons. Het mysterie van kleur staat voor het mysterie van de zintuiglijkheid in het algemeen. Het is het mysterie van een tegelijkertijd opdringende en wijkende wereld van dingen buiten ons, die we lichamelijk-zintuiglijk ervaren als materie buiten ons lichaam. Iets platter uitgedrukt: er is een wereld buiten ons die onderscheiden is van ons lichaam, die weerstand biedt of meegeeft en waar we soms over struikelen.

Het mysterie van de zintuiglijkheid is hét onderwerp van de schilderkunst. In de schilderkunst is het mogelijk om op de een of ander manier om te gaan met dat onuitspreekbare restkarakter van de zintuiglijke werkelijkheid, de dat-heid van de dingen, die we zintuiglijk ervaren als materiële aanwezigheid. De schilderkunst doet dat door het mysterie van de zintuiglijkheid en materie serieus te nemen. Het meest fundamentele kenmerk van een mysterie is dat het niet en nooit helemaal te doorgronden is. Op het moment dat we een mysterie helemaal kunnen doorgronden, houdt het op om een mysterie te zijn. Het mysterie van de zintuiglijkheid, van het 'dat' van de dingen, kan wat dat betreft met een recht een mysterie worden genoemd. De schilder zal tegenover dit mysterie een houding aannemen van resignatie en verwondering. Hij/zij zal het niet oplossen maar het als mysterie representeren. In de activiteit van het schilderen - de lichamelijke bewegingen van de schilder, het gebruik van materialen - zal de schilder niet meer kunnen doen dan de dingen in hun 'dat'-heid herhalen, d.w.z. het schilderij als *locus* van het mysterie dat de werkelijkheid aan ons stelt.

Bijvoorbeeld de monochrome schilderijen van Yves Klein zijn zo fascinerend omdat ze de pure aanwezigheid van 'iets' tonen. De schilderijen tonen het dát van de wereld op exemplarisch wijze in kleur. De schilderijen dringen zich aan ons op. Ze tonen de zelfstandige aard van kleur, het ongrijpbare, het ondefinieerbare, het onbeheersbare ervan. De wereld is er, dat maken Kleins schilderijen duidelijk, en tegelijkertijd maken ze het wijkende karakter van de werkelijkheid letterlijk zichtbaar.

De omweg die de schilder neemt om via een schilderij iets te representeren dat zich niet discursief laat uitdrukken is evenwel gedoemd te mislukken als we van een schilderij verlangen dat het een bijdrage levert aan onze kennis van het hoe, wat en waarom van de dingen. Dat gebeurt bijvoorbeeld als we een schilderij proberen te begrijpen door de geschilderde dingen te vergelijken met de dingen om ons heen.

Bijvoorbeeld als we een schilderij van Giorgio Morandi bekijken dan valt onmiddellijk op dat in de binnenruimte van het schilderij een grote mate van zelfstandigheid heerst ten opzichte van de buitenwereld; er gelden eigen wetten. Eén van deze wetten is dat alle voorwerpen, ongeacht hun werkelijke materiële hoedanigheid, in het schilderij volgens een vast procédé en patroon van verfstrepen worden opgebouwd - dat procédé is zichtbaar in het schilderij: de bewegingen van het penseel, de materiële structuur van de pasteuze verfstreken.

Daardoor wordt als we kijken naar de voorwerpen in het schilderij heel sterk een beeld opgeroepen van een voorwerpelijkeid die haar individuele karakter heeft verloren, dat wil zeggen een voorwerpelijkeid die niet gebonden is aan individuele voorwerpen. Het is de voorwerpelijkeid als karakteristiek van de dingen om ons heen. Morandi toont ons het onvoorwaardelijke er-zijn van de dingen.

Morandi was zich, blijkens zijn uitspraken, goed bewust van de onmogelijkheid om uitputtend in woorden te beschrijven wat er allemaal in de zintuiglijke waarneming is gegeven. Zoals gezegd, elke beschrijving van een zintuiglijke waarneming laat altijd een onverklaarbare, onuitdrukbare rest over. Op deze onverklaarbare rest, die zich laat aanduiden met de dat-heid van de dingen of hun onontkoombare presentie, probeert Morandi in zijn schilderkunst vat te krijgen. De zintuiglijke ervaring van deze ineffabele rest van de dingen wordt in het proces van het schilderen in kaart gebracht. Uit Morandi's schilderijen blijkt resignatie en verwondering over het feit dat er dingen zijn.

Onze 'kennis' van potten, pannen en flessen verduistert onze blik op de geschilderde potten, pannen en flessen van Morandi. De werkelijkheid die wij kennen in haar wat-, hoe- en waarom-heid is een obstakel om zijn schilderijen te begrijpen.

Dat de dingen onontkoombaar aanwezig zijn kunnen we elk moment van de dag ervaren. Hun mysterieuze en onoplosbare aanwezigheid is voor ons een vertrouwde ondergrond die ons in staat stelt onbekommerd door de wereld te wandelen. Het denken kan zo het 'dat' van dingen negeren. De schilderkunst is een noodzakelijke omweg die we moeten nemen om het mysterie als ondoorgrondelijke gebeurtenis te ervaren.

Frans van Peperstraten (red.)

Jaarboek voor esthetica

ISSN 1568-2250

Trefw.: Filosofie, esthetica

© 2001 Nederlandse Genootschap voor Esthetica

Vormgeving: Joanne Vis

Druk: KUB-drukkerij, Tilburg